

УДК 347.91

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v3.2022.24>**Д. І. Піддубний***старший викладач кафедри правознавства та фінансів**Полтавського інституту економіки і права**Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»**orcid.org/0000-0002-1460-6180*

РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті автор розкриває проблему розвитку інституту медіації в Україні, у тому числі і в рамках такого важливого напрямку, як шляхи подолання вад судової системи України під час воєнного стану. Аналізується законодавче закріплення недопустимості обмеження права на судових захист та повноважень судів, а також фактори, що впливають на діяльність судової системи. Розглядаються актуальні питання навантаження на судову систему України з точки зору кількості судових справ та матеріалів, кількості суддів, а також фінансування судів. Наголошується на перевагах медіації, як альтернативі судовому розгляду. Особливо у статті розглядаються системні проблеми строки розгляду судових справ та виконання судових рішень, що неодноразово були предметом особливої уваги Європейського суду з прав людини та Комітету Міністрів Ради Європи. Особливо приводиться статистика ефективності виконання рішень за результатами медіаційних процедур. У статті піднімається питання доступу до правосуддя, що викликане безпековою ситуацією. Ця група проблем пов'язана зі зміною місця проживання як в середині України, так і вимушеною міграцією за кордон значної кількості населення, а також зміною підсудності судів в Україні. Наводяться можливості медіації для дистанційного вирішення спорів та наголошується на відсутності законодавчого закріплення вимог щодо місця проведення процедури. У статті досліджується можливість дотримання принципу верховенства права при здійсненні правосуддя в умовах воєнного стану та при застосуванні альтернативних способів вирішення спорів. Розглядаються також шляхи подолання цих проблем з допомогою впровадження інституту медіації, як доповнюючого до юрисдикційного методу вирішення спорів для досягнення справедливості та загального добробуту суспільства загалом. Зроблено висновок, що здійснення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану ускладнене рядом системних проблем, частина з яких посилилась, а інша виникла безпосередньо внаслідок збройної агресії. Медіація як неюрисдикційний метод вирішення спорів позбавлений цих проблем та дозволяє сторонам обирати найефективніший і прийнятний для них варіант вирішення спору. Широке тлумачення права на доступ до правосуддя та закріплення правового інституту медіації дозволяє з одного боку розвантажити судову систему, а з іншого базуючись на інтересах сторін протягом розумного строку вирішити спір та виконати угоду за результатами процедури, внаслідок чого буде досягнута мета правосуддя.

Ключові слова: медіація, альтернативні способи вирішення спорів, правосуддя в умовах воєнного стану, юрисдикційні та неюрисдикційні методи вирішення спорів.

Piddubnyi D. I. DEVELOPMENT OF THE MEDIATION INSTITUTE IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW IN UKRAINE

In the article, the author reveals the problem of the development of the institution of mediation in Ukraine, including in the framework of such an important direction as ways to overcome the defects of the judicial system of Ukraine during martial law. The legal confirmation of the inadmissibility of limiting the right to judicial protection and the powers of courts, as well as factors affecting the activity of the judicial system, are analyzed. Current issues of the burden on the judicial system of Ukraine in terms of the number of court cases and materials, the number of judges, as well as the financing of courts, are considered. The author emphasizes the advantages of mediation as an alternative to litigation. Additionally, the article examines the systemic problems of the term of consideration of court cases and the execution of court decisions, which have repeatedly been the subject of special attention of the European Court of Human Rights and the Committee of Ministers of the Council of Europe. The statistics of the effectiveness of the execution of decisions based on the results of mediation procedures are given separately. The article raises the issue of access to justice caused by the security situation. This group of problems is related to the change of residence both in the middle of Ukraine and the forced migration of a significant number of the population abroad, as well as the change in the jurisdiction of courts in Ukraine. Possibilities of mediation for remote resolution of disputes are given and the remoteness of legislative requirements regarding the venue of the procedure is emphasized. The article examines the possibility of observing the principle of the rule of law in the administration of justice under martial law and in the application of alternative methods of dispute resolution. Ways to overcome these problems with the help of the introduction of the institution of mediation as an auxiliary to the jurisdictional method of dispute resolution to achieve justice and the general well-being of society, in general, are also considered. It was concluded that the administration of justice in Ukraine under martial law is complicated by a number of systemic problems, some of which have intensified, while others have arisen directly as a result of armed aggression. Mediation, as a non-jurisdictional method of dispute resolution, is free from these problems and allows the parties to choose the most effective and acceptable option for resolving the dispute. A broad interpretation of the right to access to justice and consolidation of the legal institution of mediation allows, on the one hand, to relieve the judicial system, and on the other hand, based on the interests of the parties, to resolve the dispute within a reasonable period of time and implement an agreement based on the results of the procedure, as a result of which the goal of justice will be achieved.

Key words: mediation, alternative dispute resolution, justice under martial law, jurisdictional and non-jurisdictional methods of dispute resolution.

Актуальність теми. Сьогодні Україна перебуває на одному із найважчих етапів її незалежного періоду соціального та правового розвитку – в умовах воєнного стану, введеного внаслідок збройної агресії з боку Російської Федерації. Особливо гостро в таких умовах постає потреба реформування системи правосуддя в Україні – довготривалий процес, що базується на прагненні гармонізувати нашу правову та судові системи до європейських стандартів. Поряд з інституційними змінами цих систем можна відмітити роль неюрисдикційних методів вирішення спорів, зокрема формалізацію соціального та правового інституту медіації. Розвиток альтернативних способів вирішення спорів було передбачено Стратегією реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276, яка прямо визначила пріоритет розширення способів альтернативного (позасудового) врегулювання спорів, зокрема, шляхом практичного впровадження інституту медіації і посередництва [1]. Після тривалого законодавчого процесу Верховна Рада прийняла Закон України № 1875-IX 16 листопада 2021 року «Про медіацію», що набрав чинності 15 грудня 2021 року [2].

Північно-американський та європейський досвід медіації налічує понад 50 років [3, с.19], а сам інститут ефективно вбудований у систему вирішення спорів. Україна тільки зараз, із прийняттям профільного закону, а також внесенням змін до процесуальних кодексів стала на шлях офіційного визнання такого інструменту та пошуку стимулів для його застосування, визначення статусу, прав, обов'язків та вимог до посередника, а також процедури проведення медіації.

Стан дослідження. Проблеми правового регулювання медіації в Україні стала предметом дослідження Н. Мазаракі, Г. Єрмоєнко, Т. Кисельової, Я. Любченка, В. Яковлева, О. Спектор та інших. Питання застосування інституту медіації в умовах воєнного стану майже не висвітлене у вітчизняній та світовій науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. 24 лютого 2022 року Верховною радою України було введено воєнний стан через пряме повномасштабне вторгнення Росії на територію України [4], який неодноразово продовжувався та безумовно впливає на роботу всієї правової системи. Як зазначають науковці, воєнний стан, є одним із проявів введення спеціального правового режиму, та передбачає використання сукупності особливих правових засобів, які визначають права людини, надають громадянам певні дозволи, заборони чи обмеження, при цьому, акцентуючи свою увагу на регуляторних функціях правових інструментів чи конкретного правового режиму [5, с. 77]. Разом з цим, Закон України № 389-VIII від 12 травня

2015 року “Про правовий режим воєнного стану” передбачає, що повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені [6]. Також Основний закон встановлює, що право на судовий захист встановлене статтею 55 Конституції України не може обмежуватись навіть за умови оголошення воєнного стану.

Правопорядок в Україні не дозволяє обмежувати діяльність судів, проте з 24 лютого вітчизняна судова система зіткнулася із цілим рядом факторів, які унеможливають доступ до правосуддя та право судовий захист для значної кількості громадян України. На наш погляд, у значній мірі ці проблеми доцільно було б вирішувати за допомогою неюрисдикційних способів вирішення спорів, зокрема інтенсивного впровадження та розвитку інституту медіації.

Загальне навантаження на судову систему з часу прийняття Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів у 2015 році має тенденцію до збільшення. Відповідні дані щодо кількості надходження до місцевих та апеляційних судів справ і матеріалів можна знайти на сайті Судова влада України, у розділі присвяченому судовій статистиці [7] та сайті Ради суддів України, у розділі про нормативне навантаження [8]. Так, у 2015 році до місцевих та апеляційних судів надійшло 3 456,2 тисяч справ і матеріалів, у 2020 році – 3 675,9 тисяч справ, а у 2021 році відповідно понад 4 208,1 тисяч справ. З 2013 року також відбулось значне зменшення кількості суддів. На 11 червня 2021 Вища рада правосуддя називає штатну кількість суддів – 7 304. Повноваження на здійснення правосуддя мають 4 954 судді. Вакантними залишаються 1 977 суддівських посад. За даними Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, на 19 липня 2021 року у списку суддів України налічувалося 5 389 суддів (у тому числі тих, хто, у зв'язку з законом, тимчасово без повноважень). Тим часом на 31 грудня 2013 року в Україні, згідно зі штатним розписом, налічувався 9 071 суддя, що відправляв правосуддя у 767 чинних судах. Реально відправляв правосуддя 8 371 суддя [9]. Разом із збільшенням кількості справ та зменшенням суддів спостерігається значне недофінансування судів. Згідно з даними Узагальнення з питань забезпечення фінансування судової системи у 2021 році проведеного Вищою радою правосуддя рівень задоволення її потреб у фінансових ресурсах протягом останніх років був критичним: у 2018 році становив 77,9%, у 2019 році – 69,5%, у 2020 році – 64,4%, у 2021 році – лише 42,5% (з урахуванням Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік» щодо збільшення видатків на забезпечення здійс-

нення правосуддя місцевими, апеляційними судами» від 17 червня 2021 року № 1558-ІХ, а також збільшення наприкінці 2021 року планових показників за спеціальним фондом державного бюджету за рахунок понадпланових надходжень від сплати судового збору) [10]. Усі зазначені фактори свідчать про системні проблеми забезпечення суддівської діяльності при постійно зростаючій кількості справ, що розглядаються. Водночас дослідники в Україні відмічають, що медіація уже стала соціальним інститутом, який сформувався з об'єктивної потреби в допоміжній для правосуддя системі, яка б дозволила розвантажити судову систему та забезпечити її ефективне функціонування [11, с. 170]. Нормативне закріплення цього інституту в правовій системі та внесення змін у процесуальні кодекси закріпила можливість вирішення спорів в позасудовому порядку, а також зупинення провадження у справах для проведення процедури на вимогу сторін. Таким чином медіація надає альтернативу судовому розгляду та гарантує сторонам можливість звернутись до цієї процедури як до так і під час судового розгляду, що дозволяє зменшувати навантаження.

Недотримання розумних строків вирішення справи є проблемою, що безпосередньо впливає з надмірної завантаженості судової системи. Відповідно до положень статті 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод кожній фізичній та юридичній особі гарантується право на розгляд судом упродовж розумного строку цивільної, кримінальної, адміністративної або господарської справи, а також справи про адміністративне правопорушення, в якій вона є стороною [12]. Європейський суд з прав людини виробив у своїй практиці декілька взаємопов'язаних критеріїв щоб визначити розумний строк розгляду конкретної справи в національних судових органах: складність справи, поведінка заявника, судових та інших державних органів, а також важливість предмету розгляду для заявника. Ці критерії неодноразово були висвітлені у практиці Європейського суду з прав людини, наприклад справи «Федіна проти України» [13] та «Зяя проти Польщі» [14]. Відповідно до Щорічного звіту про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2021 році підготовленим Міністерством юстиції України однією з основних проблем, які призвели до констатації Європейським судом порушень Україною положень Конвенції, є надмірна тривалість проваджень у цивільних, адміністративних і кримінальних справах [15]. Медіація сприяє набагато швидшому процесу врегулюванню спору ніж юрисдикційні способи вирішення спорів через демократичність та спрямованості на співпрацю сторін, що найбільше відповідають їхнім потребам та особливості проведення процедури медіації.

Європейський суд з прав людини у низці своїх рішень, а також Комітет Міністрів Ради Європи визнав також системною, а деякі дослідники називають навіть апокаліптичною проблемою стан виконання судових рішень в Україні, що нині визначає межу спілкування Ради Європи з Україною у сфері прав людини [16, с. 190]. Невиконання або затримка виконання остаточних національних судових рішень існує в Україні протягом довгого періоду часу. Тому виграти суд, а згодом виконати судові рішення – це абсолютно різні юридичні процеси, які можуть призводити до різних результатів. В основі медіації лежить пошук взаємовигідного виробленого сторонами власного рішення в спорі, що сприяє підвищенню рівня добровільного виконання досягнутих у ході медіаційної бесіди домовленостей без застосування примусового виконання. На жаль, статистика виконання угод за результатами медіації в Україні відсутня, проте у світі можна знайти відповідні цифри. У Нідерландах 70% усіх угод виконуються протягом двох місяців. У 20% випадків виникають певні труднощі виконання, які вдається вирішити. У Великобританії у 2005–2006 роках за допомогою медіаторів служби медіації Графства Манчестер було досягнуто домовленостей щодо «малих позовів» у 85% звернень, а 100% угод було виконано сторонами добровільно [17, с. 30-31].

Інша група проблема виникла безпосередньо внаслідок воєнної агресії та гуманітарної ситуації в Україні. Відповідно до даних ООН після 24 лютого державний кордон України перетнули понад 10,4 мільйона людей [18], близько 7 мільйонів осіб були переміщені в межах України, тоді як приблизно 13 мільйонів людей лишаються на територіях, постраждалих від конфлікту, будучи не в змозі виїхати через підвищені безпекові ризики, руйнування мостів і доріг, нестачу ресурсів або інформації про те, де вони можуть знайти прихисток і житло [19].

Українськими процесуальними кодексами встановлені правила підсудності справ, а також процедура передачі справи з одного суду до іншого. Водночас процесуальні вимоги щодо підсудності значною мірою ускладнюють та продовжують процес вирішення спорів, а значна кількість переміщених осіб, безпекова та фінансова ситуація часто не дозволяє належним чином повідомляти учасників справи про час та місце розгляду. Розгляд справ у режимі відеоконференції та розвиток системи електронного суду знижують проблему, але не здатні вирішити її повністю.

Безпосередньо від військових дій постраждали і самі суди. Для вирішення зазначених питань до законодавства були внесені відповідні зміни. 03 березня 2022 року був ухвалений Закон № 2112-ІХ який виклав у новій редакції частину 7 статті 147 Закону про судоустрій, яка

відтепер передбачає, що коли суд не може здійснювати правосуддя з об'єктивних причин під час воєнного або надзвичайного стану, у зв'язку зі стихійним лихом, військовими діями, заходами щодо боротьби з тероризмом або іншими надзвичайними обставинами, то може бути змінено територіальну підсудність судових справ, які розглядаються в такому суді, шляхом її передачі до суду, що територіально є найближчим до суду, який не може здійснювати правосуддя, або іншого визначеного суду. Якщо Вища рада правосуддя не може здійснити такого повноваження, то воно здійснюється за розпорядженням Голови Верховного Суду. Відповідне рішення є також підставою для передачі всіх справ, які перебували на розгляді суду, територіальна підсудність якого змінюється [20]. Відповідно до даних із сайту Верховного Суду з переліком судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану усього було змінено територіальну підсудність 195 судів, лише частину з яких було відновлено [21]. Водночас медіація може забезпечити сторонам конфлікту можливість добровільно обрати найбільш прийнятний спосіб та місце вирішення спору. Процедура медіації можлива із застосуванням засобів електронного зв'язку, та не містить жорстких законодавчих вимог щодо місця її проведення.

Відповідно до статей 8 та 129 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [22]. Судова система, яка працює належним чином, є невід'ємним елементом демократичного та правового суспільства, заснованого на принципі розподілу влад, а також запорукою доступу до правосуддя навіть в умовах воєнного стану. Верховенство права, як ціннісний принцип та мета правової системи закріплена в Основному Законі держави, а також чинному місцевому та міжнародному законодавстві, що діє в Україні. Роль системи правосуддя у запровадженні верховенства права є своєрідним фундаментом суспільного ладу та довіри до соціальних інститутів, що діють у країні. Збільшуючи юрисдикцію судової влади, призначаючи на посади компетентних, непідкупних і незалежних суддів, створюючи належні гарантії їх діяльності, ізолюючи суддів від впливу виконавчої гілки влади і забезпечуючи суди необхідними матеріальними ресурсами для ефективного функціонування, впроваджується і в подальшому зберігається верховенство права. Відсутність будь-якого з цих елементів ставить під загрозу свободу і стабільність суспільства [23, с. 66].

Водночас вищезазначені обмеження судової системи, а також рівень суспільної довіри до неї не дозволяють у повній мірі досягти завдання правосуддя: утверджувати верховенство права та слу-

жити справедливості, тобто загальному добробуту суспільства загалом. Незважаючи на постійне зростання ролі альтернативних способів вирішення спорів, зокрема медіації, для вирішення правових конфліктів велика частина науковців характеризує їх як такі, що не відповідають принципу верховенства права [24, с. 71].

Однак, ми вважаємо, що існує спосіб вирішити цю дискусію. Цього можна досягти, якщо визнати певний дуалізм сучасної системи правосуддя: альтернативні способи вирішення спорів, так і судові рішення мають вирішальне значення та взаємодоповнюючу роль в цій системі. При окремому розгляді як юрисдикційні так і неюрисдикційні методи вирішення спорів мають обмеження верховенства права, особливо враховуючи реалії воєнного стану. Водночас ці методи можуть доповнювати один одного у сучасній правовій системі, а їх синергія спрямована на досягнення мети правосуддя та досягнення того, щоб обидва були ефективними інструментами верховенства права. Юрисдикційні та неюрисдикційні методи вирішення спорів повинні розглядатися як взаємозалежні процеси, які мають симбіотичні відносини. І, як частина цієї системи медіація не тільки не підриває верховенство права, але й узгоджується та підтримує його.

Висновок. Здійснення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану ускладнене рядом системних проблем, частина з яких посилилась, а інша виникла безпосередньо внаслідок збройної агресії. Медіація як неюрисдикційний метод вирішення спорів позбавлений цих проблем та дозволяє сторонам обирати найефективніший і прийнятний для них варіант вирішення спору. Широке тлумачення права на доступ до правосуддя та закріплення правового інституту медіації дозволяє з одного боку розвантажити судову систему, а з іншого базуючись на інтересах сторін протягом розумного строку вирішити спір та виконати угоду за результатами процедури, внаслідок чого буде досягнута мета правосуддя. Медіацію потрібно розглядати як допоміжний інститут правової системи, що покликаний утверджувати верховенство права та служити справедливості.

Література

1. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015#Text>
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
3. Liebmann M., (2000) Mediation in context / Jessica Kingsley Publishers, 2011. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=FyMQBQAAQBAJ&lpg=PA19&dq=history%20of%20mediation&lr&hl=uk&pg=PA19#v=onepage&q=history%20of%20mediation&f=false>

4. Про затвердження Указу Президента України "Про введення воєнного стану в Україні": Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
5. Bukhaneyvych O.M., Mernyk A.M., & Petryshyn O.O. Approaches to understanding the category "special legal regimes". *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. № 28(1). pp. 71–78. DOI: 10.37635/jnalsu.28(1).2021.71-78
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. Дата оновлення: 15.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
7. Судова статистика. Судова влада України: URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/
8. Нормативи навантаження. Рада суддів України URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/109>
9. Козьяков С. Кадрова криза в судах. Статистика, причини, прогноз. Дзеркало тижня, 02.08.2021. URL: <https://zn.ua/ukr/internal/kadrova-kriza-v-sudakh-statistika-prichini-prohnoz.html>
10. Узагальнення з питань забезпечення фінансування судової системи у 2021 році. Київ, 2022. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/uzagalnennya_zabezp_fin_nya_sudovoyi_systemy.pdf
11. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні як соціальний та правовий інститут. *Часопис Київського університету права*. 2018. № 3. С. 169-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2018_3_40
12. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами): URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
13. Справа «Федіна проти України» (Заява № 17185/02) від 02.09.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_802#Text
14. Справа «Зяя проти Польщі» (Прес-реліз), 30.05.2019. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-ziajya-proti-polshhi-pres-reliz/>
15. Щорічний звіт про результати діяльності Уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2021 році, Київ, 2022. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2022/04/02/20220402214603-22.pdf>
16. Ліщина І. Проблема невиконання судових рішень як порушення права власності в практиці Європейського суду з прав людини. Український аспект. Від Іванов до Burmych. *Право України*. 2020. № 4. С. 189–215.
17. Про медіацію, або як швидко вирішити конфлікт, не звертаючись до суду: збірник статей / за ред.: Г. Єршоменко, О. Тронько. Київ, Український Центр Медіації при Києво-Могилянській Бізнес Школі, 2021. 124 с.
18. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
19. Внутрішньо переміщені особи (ВПО). Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Дата оновлення: 10.08.2022. URL: <https://www.unhcr.org/ua/idps-ua>
20. Про внесення зміни до частини сьомої статті 147 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо визначення територіальної підсудності судових справ: Закон України від 03.03.2022 р. № 2112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2112-20#Text>
21. Перелік судів, територіальну підсудність яких було змінено у зв'язку з неможливістю здійснювати правосуддя під час воєнного стану, 2022 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/rozporyadjennya/Zagalna_tablica_sudiv_05_07_2022.pdf
22. Конституція України: Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
23. Уварова О. Принцип верховенства права в судовій практиці України. *Філософія права і загальна теорія права*. 2013. № 1. С. 65-72.
24. Annabel Victoria Shaw, ADR and the rule of law under a modern justice system / Victoria University of Wellington, 2016. URL: <https://openaccess.wgtn.ac.nz/ndownloader/files/31699709>